

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 43 Volume: 9 Issue: 43

Nisan 2016 April 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

AKRAN ZORBALIĞI, OKUL TÜKENMİŞLİĞİ VE EBEVEYN İZLEMESİ ARASINDAKİ İLİŞKİ THE RELATIONSHIP BETWEEN PEER VICTIMIZATION, SCHOOL BURNOUT AND PARENT MONITORING

Ayşe AYPAY*
Emine DURMUŞ**
Eren Can AYBEK***

Öz

Öğrencilerin okullarda yaşadıkları zorba ve kurban olma deneyimlerini konu alan araştırma sonuçları, okulu bir stres faktörü gibi algılayan öğrencilerin yaşadığı okul tükenmesi olgusunu gündeme getirmektedir. Bu çalışmayla öğrencilerin zorba-kurban olma deneyimlerinin, okul tükenmesi ve ebeveyn izlemesi değişkenleri ile arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu sonuçların, öğrenciler için önemli birer yaşam alanı olan okulların daha güvenli yerlere dönüşebilmesi konusunda alınacak tedbirlere katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Araştırmanın çalışma grubu Malatya ve Kahramanmaraş il merkezlerinde öğrenim gören 224 ilköğretim İkinci kademe öğrencisinden oluşmuştur. Araştırmada, İlköğretim II. Kademe Öğrencileri için Okul Tükenmişliği Ölçeği (İÖTÖ), Ebeveyn İzlemesi Ölçeği ve Geleneksel Akran Zorbalığı Ölçekleri kullanılmıştır. Verilerin analizinde öncelikle aritmetik ortalama, ortanca, standart sapma gibi betimsel istatistikler ve korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Çalışmanın bulguları göstermiştir ki öğrencilerin kurban olma puanları arttıkça, zorbalık yapma puanları da artmaktadır. Ebeveyn izlemesi daha yüksek olan öğrencilerde zorba davranışlardan korkma ve sinme biçimindeki kurban olma puanları daha düşüktür. Okul etkinliklerinden kaynaklı tükenmişlik arttıkça sözel zorbalık kurbanı olma deneyimi puanı artmaktadır. Aileden kaynaklı tükenmişlik arttıkça ilişkisel ve sözel zorbalık kurbanı olma deneyimi puanı da artmaktadır. Buna karşın okula ilgi kaybından kaynaklı tükenmişlik arttıkça fiziksel zorbalık kurbanı olma deneyimi puanının azaldığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Akran Zorbalığı, Okul Tükenmişliği, Ebeveyn İzlemesi, Kurban.

Abstract

This study examined students' victimization experiences in schools. It advances the concept of school burnout for students who perceive school as a stress factor. This study aims to determine the relationship between students' peer victimization experiences, school burnout and parental monitoring. These results are thought to contribute the measures to be taken to make schools meaningful and safer places for students. The study group consisted of 224 middle school students in the cities of Malatya and Kahramanmaraş. The Second Stage Students School Burnout Scale (SSSSBS), the Parental Monitoring Scale and the Traditional Peer Victimization Scales were used in the study. Descriptive statistics such as arithmetic means, medians, standard deviations and correlation coefficients were used for data analysis. The results of the study showed that the students' scores of victimization increase as their scores of being victims increase. The fear of and cowering from victimization scores were lower for the students with higher scores for parental monitoring. The scores for being exposed to verbal victimization increase as the scores for burnout due to school activities and burnout due to family increase. However, the scores of being exposed to physical victimization decrease as the burnout due to loss of interest in school increase.

Keywords: School Bullying, School Burnout, Parent Monitoring, Victim.

GİRİŞ

Çocuk ve ergenlerin dünyasında okul şüphe yok ki önemli yaşamsal bağlamlardandır. Okulda çocuk ve ergenler pek çok akranlarıyla arkadaşlık ilişkileri kurmakta; isteyerek ya da istemeyerek pek çok farklı statüdeki insanla etkileşmekte; okula dair bazı görev ve sorumluluklar dâhil olmak üzere birçok beklentiyi karşılamak zorunda kalmakta ve tabii ki okulun asıl varlık amacı olan yaşama dair pek çok bilgi ve beceriyle donanmaktadır. Okul çocuk ve ergenin her yönüyle gelişimine önemli katkıda bulunması beklenen bir bağlamdır.

Okulların güvenli yaşam alanları olmaları beklenir. Bunun için elbette okul pek çok toplumsal kuralın işletildiği bağlamlardır. Ancak okulların öğrenci sayılarının çok olması, öğrenci başına düşen öğretmen sayısının öğrencilere oranla az olması ve okulun içinde yer aldığı sosyoekonomik bağlam gibi nedenlerle bazen okullar sanıldığı kadar güvenli ortamlar olamamaktadır. Bu güvenlik zaafı okul zorbalığı denilen ve öğrenciler üzerinde olumsuz etkiler bırakan bazı olumsuz davranış örneklerinin öğrenciler arasında yaygınlaşmasına yol açmaktadır. Bazı psikolojik gereksinimleri karşılanmayan çocuk ve

* Doç. Dr. Osman Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi PDR Anabilim Dalı. Eskişehir ayseaypay@hotmail.com

** Yrd. Doç. Dr. İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi PDR Anabilim Dalı. Malatya emine.durmus@inonu.edu.tr

*** Arş. Gör. Osman Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Ölçme ve Değerlendirme Anabilim Dalı. Eskişehir erencanaybek@gmail.com

ergenlerin saldırgan ve anti sosyal davranışlara başvurdukları bilinen bir gerçektir (Austin ve Sciarra, 2013). Bu nedenle, bazı öğrenciler başka yollarla doyuramadıkları bazı psikolojik gereksinimlerini zorbalığa başvurarak doyurmaya çalışırken, bu zorba muamelelere maruz kalan öğrenciler de okulda birer kurban olmaktadır. Olweus'un (1991) literatüre kazandırdığı bir kavram olan zorbalık "Bir kişinin kasıtlı bir biçimde diğer bir kişiyi incitmek amacıyla tekrarlı olarak güç kullanması" (Garrity, Jens, Porter, Sager ve Short-Camilli, 1996, p. 7) diye tanımlanabilmekte ve bir dizi saldırgan ve anti sosyal davranışlar içerebilmektedir. Tehdit etme, alay etme, psikolojik olarak taciz etme, sözlü ve fiziksel istismar gibi davranışlar zorba davranışlar içinde yer alır (Fried ve Fried, 1996).

Farklı öğrenim kademelerine devam eden öğrencilerin % 80 ve % 90 kadarının okulda zorba davranışlara maruz kaldıklarını rapor ettikleri çalışmalar vardır (Shelly, 1985). Zorba öğrencilerin genellikle aynı zamanda kurban oldukları da bilinmektedir (Hoover ve Oliver, 1996; Nansel, Overpeck, Pilla, Ruan, Simons-Morton ve Scheidt, 2001; Seixas, Coelho ve Nicolas-Fischer, 2013). Zorbalığın kurbanları üzerindeki olumsuz etkilerinden birinin öğrenmenin zarar görmesi ve akademik başarının düşmesi olduğu bilinmektedir (Atik, 2006; Colvin, Tobin, Beard, Hagan ve Sprague, 1998; Hoover ve Oliver, 1996). Aslında akademik başarı hem kurban hem de zorbalar için önemli bir sorundur (Genç ve Aksu, 2010: 443). Zorbalık bazen ciddi yaralanmalara ve hatta ölüme dahi neden olabilen bir sorun olduğu için (Fried ve Fried, 1996) farklı yönleriyle anlaşılmasına imkân tanıyacak biçimde üzerinde çalışılması gereken bir olgudur.

Zorba ve kurban olma ile ilgili literatür zorbalığa dahil olmanın kendini güvensiz hissetme (Hazler, Hoover ve Oliver, 1992) ve okula düşük bağlılık hissi ile (Bayraktar, 2009), düşük psiko-sosyal uyum ile (Nansel ve diğerleri, 2001), madde bağımlılığı (Genç ve Aksu, 2010) ve alkol kullanımı (Alikasifoglu, Erginoz, Ercan, Uysal ve Albayrak-Kaymak, 2007; Bertholdve Hoover, 2000) ile anlamlı ilişkiler gösterdiğini ortaya çıkarmıştır. Aynı literatür kurban olma deneyimlerinin depresyon, intihar düşüncesi ve girişimi riski ile psikopatoloji ve okuldan uzaklaşma ile (akt. Kretschmar, Butcher ve Flannery, 2002; Klomek, Marrocco, Kleinman, Schonfeld, Gould, 2007); benlik saygısı, depresyon ve durumluk kaygı ile (Kapçı, 2004) ve madde bağımlılığı ile (Genç ve Aksu, 2010) anlamlı ilişkiler gösterdiğini de ortaya çıkarmıştır. Benzer şekilde, zorba tutumun sosyal kabullenme-sosyal hoşgörüsüzlük ve temiz kalplilik vicdanlılık-kendi kendine yarar sağlama gibi kişilik özellikleri ile de negatif yönde ve anlamlı ilişkiler gösterdiği görülmüştür (Aypay ve Durmuş, 2008).

Okulda yaşanan zorba ve kurban olma deneyimleri ile ilgili bu bulgular okulu bir stres faktörü gibi algılayan öğrencilerin yaşadığı okul tükenmesi olgusunu akla getirmektedir. Çünkü okul tükenmişliği ile ilgili literatür okul tükenmişliğinin okula devamsızlık yapma, okulu terk etme ve okula yönelik motivasyon azalması (Bask ve Salmelo-Aro, 2012); akademik işleri erteleme (Çakır, Akça, Kodaz ve Tulgarer, 2014); depresyon (Salmela-Aro, Savolainen ve Holopainen, 2009); intihar (Dyrbye, Thomas, Massie, Power, Eacker, Harper ve diğerleri, 2008) gibi potansiyel olumsuz sonuçlara yol açabildiğini göstermektedir.

Okulda ve okulla ilişkili yaşantılarında karşılaşmakta zorlandıkları taleplere uzun süre maruz kalan öğrencilerin gittikçe artan bir strese maruz kalarak bu stresle etkili bir biçimde baş edemediklerinde yaşadıkları sendrom olarak tanımlanabilecek olan okul tükenmişliği (Aypay, 2011) ile okulda yaşanan zorbalık ve kurbanlık deneyimlerinin benzer sonuçları ortaya çıkarmaları bu üç olgunun birbiri ile ilişkili olabileceğini akla getirmektedir. Öğrencilerde okuldan tükenmeye yol açan okulun bir stres faktörü olarak algılanma durumu belki de okulda yaşanan zorbalık ve kurbanlık deneyimlerinin öğrencilerde yol açtığı olumsuz etkileri de kapsıyor olabilir. Bu nedenle bu üç olgunun birbirleriyle ilişkilerinin araştırılması önemli görülmektedir.

Öğrencilerin gelişimlerini her açıdan desteklemek ve onların yaşama uyumlarını artıracak öğrenme ve becerilerini geliştirmek amacıyla kurulmuş olan okullar neden bu amaçla hiç bağdaşmayan zorba ve kurban olma ve tükenme gibi deneyimlerin yaşanabildiği mekânlar haline gelmektedir? Şüphesiz okulun bu temel amaçlarından uzak, olumsuz bazı yaşantılara maruz kalınan bir bağlama dönüşebilmesinde etkili pek çok faktör vardır. Ancak bu faktörlerden biri belki de çocuk ve ergenlerin okulda ebeveyn kontrolünden uzak kalmaları olabilir.

Okul öğrencilerin hatırı sayılır derecede uzun saatler için ebeveynlerinin izlemesinden uzak kaldıkları bir bağlamdır. Öğrencilerin okulda kimlerle neler yaşadıkları ne gibi muamelelere maruz kaldıkları ebeveynler tarafından her yönüyle bilinmemektedir. Bu yönüyle çocukların kendilerini güvende hissedemedikleri okullar, çocuk ve ergenlerin ruh sağlığı üzerinde ciddi olumsuz etkiler bırakabilen birer stres faktörüne dönüşebilmektedir (Kaltiala-Heino, Rimpela, Ratanen ve Rimpela, 2000). Oysa ebeveynlerin çocuklarını olumsuz etkileyen stres etkenlerini erken fark etmeleri, bu stres etkenlerinin ortadan kaldırılması ve çocuklara bu stres faktörleriyle etkili bir biçimde baş edebilmeleri için gerekli desteği vermeleri açısından önemlidir. Bu da ebeveyn izlemesi (Stattin ve Kerr, 2000) olarak adlandırılan ve ebeveynlerin çocuklarının günlük etkinliklerinden haberdar olmalarıyla mümkün olacaktır. Çocuklarının farklı risklerden korunmasında ebeveyn izlemesinin önemli bir işlev gördüğü (Laird, Pettit, Bates ve Dodge, 2003; Kalina,

Geckova, Klein, Jarcuska, Orosova, vanDijk ve diğerleri, 2013), ebeveyn izlemesinin ergenlerin pek çok konuda uyumu ile yakından ilişkili olduğuna (Jacobson ve Crockett, 2000) dair çalışmalar vardır. Bu bilgiler ebeveynlerin çocukları üzerindeki izleme faaliyetlerini çocuklarının okulda oldukları saatler açısından da yeterince etkili bir biçimde gerçekleştirdiklerinde belki onların zorba-kurban olma ve tükenme risklerinden korunmalarında etkili bir faktör olabileceğini düşündürmektedir.

Yukarıda verilen tüm bilgiler zorba-kurban olma deneyimlerinin, okul tükenmesi ve ebeveyn izlemesi değişkenleri ile arasındaki ilişkilerin belirlenmesinin öğrenciler için önemli birer yaşam alanı olan okulların daha güvenli ve amacına hizmet eden birer bağlama dönüşebilmesi konusunda alınacak tedbirlere katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle bu çalışmada zorba-kurban olma deneyimlerinin okul tükenmesi ve ebeveyn izlemesi değişkenleri ile arasındaki ilişkileri ilköğretim ikinci kademe öğrencileri açısından belirlenmeye çalışılmıştır.

YÖNTEM

Çalışma Grubu

Bu çalışma betimsel tarama modelindedir. Araştırmanın çalışma grubu Malatya ve Kahramanmaraş il merkezlerinde bulunan dört ilköğretim okulunun ikinci kademesinde öğrenim gören toplam 224 öğrenciden oluşmuştur. Öğrencilerin 125'i kız (%55.8) ve 99'u erkektir (%44.2). Öğrencilerin okullara göre dağılımları 60 (%26.8), 80 (%35.7), 59 (%26.3) ve 25'tir (%11.1). Çalışma grubundaki öğrencilerin 69'u (%30.8) altıncı sınıf, 70'i (%31.3) yedinci sınıf ve 85'i de (%37.9) sekizinci sınıf öğrencisidir.

Veri Toplama Araçları

İlköğretim II. Kademe Öğrencileri için Okul Tükenmişliği Ölçeği (İÖÖTÖ): Aypay (2011) tarafından geliştirilen bu ölçek çalışması Eskişehir il merkezindeki 10 devlet ilköğretim okulunun II. kademesine devam eden toplam 691 öğrenci üzerinde gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin yapı geçerliği için öncelikle verilerin 345 kişilik ilk yarısına AFA uygulanmış ve Varimax Döndürme Tekniği kullanılmıştır. Faktör analizinde öncelikle verilerin faktör analizi için uygunluğu ve yeterliği test edilmiştir. İlköğretim Öğrencilerinde Okul Tükenmişliği Ölçeği'ne ait KMO değeri 0.93; Bartlett's Testi sonucu ($\chi^2_{(946)}=3831,155, p<.01$), manidar bulunmuştur. AFA'da toplam varyansın % 59'unu açıklayan ve öz değeri 1'den büyük olan (6.29, 3.10, 2.94 ve 2.89) dört faktör elde edilmiştir. Maddelerle ilgili olarak tanımlanan dört faktörün ortak varyanslarının .37 ile .75 arasındadır. Faktörler toplam varyansın sırasıyla % 24.2'sini, % 11.95'ini, % 11.34'ünü ve % 11.12'sini açıklamaktadır. Döndürme sonrasında, ölçek faktörleri sırasıyla 12, 5, 4 ve 5 maddeden oluşmuştur. AFA ile faktör yapısı belirlenen ölçeğin 346 kişilik ikinci yarısına uygulanan DFA ile de bu faktör yapısının doğrulanıp doğrulanmadığı test edilmiştir. Model veri uyumuna ilişkin hesaplanan Ki-Kare değeri [$\chi^2=787.6, df=293, p<.01$] manidardır. "Ki-Kare Serbestlik Derecesi" oranı ise oldukça düşüktür (787.6/293= 2.68). Ayrıca modele ait diğer uyum iyiliği indeksleri de [$GFI=0.94, AGFI=0.91, PGFI=0.89, RMSEA=0.07, CFI=0.91$] model-veri uyumunun iyi olduğunu göstermektedir. DFA'da elde edilen ve faktörlerin maddelerle olan ilişkisini gösteren standartlaştırılmış katsayılar 0.54 ile 0.83 arasındadır. İÖÖTÖ'nün alt boyutlarından İÖÖTÖ-OY boyutu toplam puanla orta düzeyde, diğer boyutları ise yüksek düzeyde ilişki göstermiştir. Ölçek alt boyutlarının birbirleri ile orta düzeyde ilişkili oldukları belirlenmiştir. İÖÖTÖ'nün ölçüt geçerliğini incelemek için kullanılan Akademik Beklentilere ilişkin Stres Envanteri ile İÖÖTÖ toplam puanları ve alt boyut puanları arasında .20 ile .38 arasında değişen pozitif yönde anlamlı korelasyonlar elde edilmiştir. İÖÖTÖ'nün alt boyutları için hesaplanan Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayılarının sırasıyla, .92, .83, .76 ve .81 olduğu; iki-yarı test güvenilirliklerinin de .81, .72, .65 ve .65 olduğu belirlenmiştir.

Geleneksel Akran Zorbalığı Ölçeği (GAZÖ): Geleneksel Akran Zorbalığı Ölçeği, ergenlerin zorbalığa maruz kalma ve zorbalık yapma sıklıklarını belirlemeyi amaçlayan iki paralel formdan (zorba ve kurban) oluşmaktadır. Dörtlü likert tipi (1=hiçbir zaman, 4=üçten çok) olan 31 maddeden oluşmaktadır. Ölçekten alınacak en yüksek puan 124, en düşük puan 31'dir. Her bir maddedeki (a) seçeneği ergenlerin kurban olma deneyimlerini ölçerken (örn. "Arkadaşlarımı bana karşı kıskırtmaya çalışırlar."), (b) seçeneği ise zorba olma deneyimlerini ölçmektedir ("Sen bu davranışı ne sıklıkla yapıyorsun?"). Geleneksel Akran Zorbalığı Ölçeği kurban formu oluşturulurken Gültekin ve Sayıl (2005) tarafından Türkçeye uyarlanan Akran Zorbalığı Kurbanlarını Belirleme Ölçeğinden; zorba formu oluşturulurken de Pekel (2004) tarafından oluşturulan Akran Zorbalarını Belirleme Ölçeğinden yararlanılmış ve ölçeğin psikometrik özellikleri yeniden değerlendirilmiştir (Uçanok, Karasoy ve Durmuş, 2011). Hem kurban hem de zorba formuna Temel Bileşenler Analizi uygulanmış, promax dönüştürme işlemi gerçekleştirilmiştir. Temel bileşenler analizi sonucunda kurban formunda toplam değişimin % 51.52'sini açıklayan ve özdeğerleri 1'in üzerinde olan sözel, ilişkisel, fiziksel, kişisel eşyaya saldırı, sosyal dışlama ve korkutma/sindirme olmak üzere altı faktör belirlenmiştir. Ölçeğin kurban formu için alt ölçeklerde yer alan maddelerin faktör yükleri .40'ın üzerindedir. Geleneksel kurban formunun genel iç tutarlılık (Cronbach Alfa) katsayısı .90'dır. Faktörlerin iç

tutarlık katsayıları sırasıyla sözel zorbalığa maruz kalma için .81, ilişkisel zorbalığa maruz kalma için .85, fiziksel zorbalığa maruz kalma için .75, kişisel eşyalara saldırı için .74, sosyal dışlama yoluyla zorbalığa maruz kalma için .63 ve korkutma/sindirme için .69'dur. Zorba formu için açıklanan varyans % 58.1'dir. Zorbalık formunun genel iç tutarlılık katsayısı .91 iken faktörlerin sırasıyla şöyledir: .84, .81, .83, .78, .77 ve .75.

Ebeveyn İzlemesi Ölçeği (EİÖ): Stattin ve Kerr (2000) tarafından geliştirilen bu ölçek, ebeveynlerin ergen çocuklarının okul dışındaki günlük aktiviteleri ve bu aktivitelerin süre ve içeriği ile ilgili olarak sahip oldukları bilgiyi değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Ölçek orijinalinde hem ergenler hem de anne ve babaları tarafından doldurulmaktadır. Ölçek 9 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte yer alan ve ergenlerin boş zamanlarında yaptıkları aktivitelerden ebeveynlerin ne oranda haberdar olduğunu belirten ifadeler 5'li likert tipinde (1- hiçbir zaman haberi olmaz, 5- her zaman haberi olur) yanıtlanmaktadır. Araştırmacılar ergenlerin doldurdukları ifadeler için Cronbach Alfa iç tutarlılığını .85 olarak, ebeveynlerin doldurduğu form için .82 olarak hesaplamışlardır. Ölçek Doğruyol (2008) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Bu çalışmada ölçekler anne ve babalarının kendilerini ne düzeyde izlediğini belirleyecek biçimde ergenlere anneleri ve babaları için ayrı ayrı doldurtulmuştur. Hem de annelere ve babalara kendi ergen çocuklarını izleme düzeylerini belirleyecek biçimde kendileri için ayrı ayrı doldurtulmuştur. Yapılan uyarılama çalışmasında, ergenler tarafından anne ve babalarının izleme davranışları için doldurulan formlarda anne formu için .85, baba formu için .90 güvenilirlik katsayıları elde edilmiştir. Annelerin kendi izleme davranışları için doldurdukları formlarda .87, babaların kendi izleme davranışları için doldurdukları formlarda .86 güvenilirlik katsayıları hesaplanmıştır. Ölçek daha sonra Sayıl, Kumru, Bayraktar, Özdikmenli-Demir ve Kındap (2008) tarafından tekrar geçerlik ve güvenilirlik çalışmasına tabi tutulmuştur. Sadece anne ve baba tarafından cevaplanan formlar 9-11. sınıflara devam eden lise öğrencileri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada Türk ergenlerin yaşam tarzına kültürel olarak çok aykırı duran bir madde ölçekten çıkarılmıştır. Ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlık katsayıları anne için .86, baba için .89 olarak bulunmuştur.

Verilerin Analizi

Araştırmada öncelikle aritmetik ortalama, ortanca, standart sapma gibi betimsel istatistiklerden yararlanılarak veriler özetlenmiştir. Çalışma grubundan toplanan veriler ile regresyon modeli kurulmak istenilmiş, ancak Geleneksel Akran Zorbalığı Ölçeğinden toplanan verilerin normal dağılmaması nedeniyle regresyon modeli kurulamamıştır. Bunun yerine değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Ancak korelasyon katsayıları hesaplanırken verilerin normal dağılmadığı dikkate alınarak analizlerde Spearman Sıra Farkları Korelasyon Katsayısı hesaplanmıştır. Geleneksel Akran Zorbalığı Ölçeği kullanılarak toplanan verilerin normal dağılım özelliği göstermemesinin bu psikolojik özelliğin kendisinden kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Zorba davranışlara başvuran öğrenci sayısının nispeten az olması ve zorbaların aynı zamanda çoğunlukla kurban olmaları bu verinin normal dağılım göstermemesinde etkili olmuş olabilir.

BULGULAR

Bu çalışmada kullanılan ölçeklerden [İlköğretim II. Kademe Öğrencileri için Okul Tükenmişliği Ölçeği (İÖÖTÖ), Ebeveyn İzlemesi Ölçeği (EİÖ) ve Geleneksel Akran Zorbalığı Ölçeği (GAZÖ)] alınan puanlara ilişkin betimsel istatistikler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: İÖÖTÖ, EİÖ ve GAZÖ Alt Boyutlarına İlişkin Betimsel İstatistikler

	N	En Düşük	En Yüksek	Ortalama	Ortanca	S
Okul etkinliklerinden kaynaklı tükenmişlik	224	13.00	39.00	23.62	23.00	4.82
Aileden kaynaklı tükenmişlik	224	5.00	20.00	10.03	10.00	3.73
Okulda yetersizlik	224	4.00	16.00	7.77	7.50	2.90
Okula ilgi kaybı	224	5.00	17.00	12.71	13.50	2.40
Ebeveyn izlemesi	224	12.50	40.00	32.76	34.00	6.60
İlişkisel zorbalık (K)	224	5.00	20.00	6.27	5.00	2.41
İlişkisel zorbalık (Z)	224	5.00	10.00	5.22	5.00	.64
Fiziksel zorbalık (K)	224	6.00	12.00	6.61	6.00	1.08
Fiziksel zorbalık (Z)	224	6.00	9.00	6.36	6.00	.73
Sosyal dışlama (K)	224	5.00	14.00	5.44	5.00	1.07
Sosyal dışlama (Z)	224	5.00	9.00	5.18	5.00	.50
Sözel zorbalık (K)	224	6.00	19.00	8.06	7.00	2.62
Sözel zorbalık (Z)	224	6.00	12.00	7.09	6.00	1.57
Korkutma/sindirme(K)	224	5.00	9.00	5.31	5.00	.72
Korkutma/sindirme(Z)	224	5.00	8.00	5.17	5.00	.54
Kişisel eşyalara saldırı(K)	224	5.00	10.00	5.40	5.00	.89
Kişisel eşyalara saldırı(Z)	224	5.00	8.00	5.10	5.00	.41

Not: K - Kurban formu, Z - Zorba formu

Akran zorbalığı ölçeğinin kurban olma ve zorbalık formları arasındaki ilişkiler incelenmiş ve sonuçlar Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Geleneksel Akran Zorbalığı Ölçeği Kurban Olma ve Zorbalık Alt Boyutları Arasındaki Korelasyonlar

	İlişkisel Zorbalık	Fiziksel Zorbalık	Sosyal Dışlama	Sözel Zorbalık	Korkutma/sindirme	Kişisel eşyalara saldırı
Kurban ve Zorba (a - b arası ilişki)	.325**	.638**	.379**	.696**	.429**	.346**

**p<.01

Kurban ve zorba formlarının alt boyutlarının tümü arasında pozitif yönde ve orta düzeyde ilişkiler bulunmuştur (p<.01). Bu bağlamda öğrencilerin kurban olma puanları arttıkça, zorbalık yapma puanlarının da arttığı sonucuna ulaşılabilir. Özellikle sözel ve fiziksel zorbalık puanları açısından korelasyonların diğer zorbalık türlerine göre dikkate değer bir biçimde daha yüksek olduğu görülmektedir.

Ebeveyn izlemesi ve akran zorbalığı ölçeğinin kurban alt boyutlarından alınan puanlar arasındaki korelasyonlar hesaplanmış ve sonuçlar Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3: Ebeveyn İzlemesi ve Akran Zorbalığı Kurban Alt Boyutları Arasındaki Korelasyonlar

	İlişkisel Zorbalık	Fiziksel Zorbalık	Sosyal Dışlama	Sözel Zorbalık	Korkutma/sindirme	Kişisel eşyalara saldırı
Ebeveyn İzlemesi	-.060	-.068	-.065	-.038	-.150*	-.112

*p<.05

Tablo 3’te görülebileceği gibi ebeveyn izlemesi puanları ile korkutma/sindirme alt boyutu arasında manidar ve düşük düzeyde negatif yönde bir ilişki vardır (r = -.150; p<.05). Ebeveyn izlemesi puanları arttıkça, korkutma/sindirme alt boyutundan alınan puanlar azalmaktadır.

Ebeveyn izlemesi ölçeğinden alınan puanlar ile akran zorbalığı ölçeğinin zorbalık formundan alınan puanlar arasındaki korelasyonlar hesaplanmış ve Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4: Ebeveyn İzlemesi ve Akran Zorbalığı Zorbalık Alt Boyutları Arasındaki Korelasyonlar

	İlişkisel Zorbalık	Fiziksel Zorbalık	Sosyal Dışlama	Sözel Zorbalık	Korkutma/sindirme	Kişisel eşyalara saldırı
Ebeveyn İzlemesi	-.122	-.205**	-.118	-.177**	-.150*	-.133*

*p<.05 **p<.01

Ebeveyn izlemesi puanları ile fiziksel zorbalık, sözel zorbalık, korkutma / sindirme ve kişisel eşyalara saldırı boyutlarından alınan puanlar arasında düşük düzeyli ve negatif korelasyonlar bulunmuştur. Ebeveyn izlemesi ölçeğinden alınan puanlar arttıkça, fiziksel zorbalık, sözel zorbalık, korkutma/sindirme ve kişisel eşyalara saldırı alt boyutlarından alınan puanlar azalmaktadır.

Okul tükenmişliği ve akran zorbalığı kurban formu arasındaki korelasyon katsayıları hesaplanmış ve sonuçlar Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5: Okul Tükenmişliği ve Akran Zorbalığı Kurban Alt Boyutları Arasındaki Korelasyonlar

	İlişkisel Zorbalık	Fiziksel Zorbalık	Sosyal Dışlama	Sözel Zorbalık	Korkutma/sindirme	Kişisel eşyalara saldırı
Okul Etkinliklerinden Kaynaklı	.013	.018	-.102	.132*	.032	.083
Aileden Kaynaklı	.139*	.113	.088	.230**	.033	.111
Okulda Yetersizlik	.123	.031	.003	.293**	.087	.193**
Okula İlgili Kaybı	-.107	-.133*	-.068	.004	-.117	-.046

*p<.05 **p<.01

Okul etkinliklerinden kaynaklı tükenmişlik arttıkça sözel zorbalık kurbanı olmanın arttığı; aileden kaynaklı tükenmişlik arttıkça ilişkisel ve sözel zorbalık kurbanı olmanın arttığı; okulda yetersizlikten kaynaklı tükenmişlik arttıkça sözel zorbalık ve kişisel eşyalara saldırı kurbanı olmanın arttığı, okula ilgi kaybından kaynaklı tükenmişlik arttıkça ise fiziksel zorbalık kurbanı olmanın azaldığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Okul tükenmişliği ve akran zorbalığı zorbalık formu arasındaki korelasyon katsayıları hesaplanmış ve sonuçlar Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6: Okul Tükenmişliği ve Akran Zorbalığı Zorbalık Alt Boyutları Arasındaki Korelasyonlar

	İlişkisel Zorbalık	Fiziksel Zorbalık	Sosyal Dışlama	Sözel Zorbalık	Korkutma/sindirme	Kişisel eşyalara
--	--------------------	-------------------	----------------	----------------	-------------------	------------------

						saldırı
Okul Etkinliklerinden Kaynaklı	-.010	.168**	.013	.152*	.065	-.011
Aileden Kaynaklı	.113	.167*	.040	.221*	.050	.067
Okulda Yetersizlik	.052	.102	.056	.216**	.049	.064
Okula İlgi Kaybı	-.217**	-.142*	-.073	-.033	-.078	-.181**

*p<.05 **p<.01

Okul etkinliklerinden kaynaklı tükenmişlik arttıkça, fiziksel ve sözel zorbalık yapmanın arttığı, aileden kaynaklı tükenmişlik arttıkça fiziksel ve sözel zorbalık yapmanın arttığı, okulda yetersizlikten kaynaklı tükenmişlik arttıkça sözel zorbalık yapmanın arttığı, okula ilgi kaybı arttıkça ilişkisel zorbalık, fiziksel zorbalık ve kişisel eşyalara saldırının azaldığı bulunmuştur.

SONUÇ TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada zorba-kurban olma deneyimlerinin okul tükenmesi ve ebeveyn izlemesi değişkenleri ile arasındaki ilişkiler ilköğretim ikinci kademe öğrencileri açısından belirlenmeye çalışılmıştır. Analizlerde öncelikle zorba ve kurban olma deneyimleri arasındaki korelasyonlar belirlenmiştir. Bulgular zorba ve kurban olma deneyimlerinin birbiri ile ilişkili olduğunu kurban olmanın bir anlamda zorba olmaya da davetiye çıkaran bir durum olduğuna işaret etmektedir. Kurbanların aynı zamanda zorba olma eğilimleri içinde oldukları diğer bazı çalışmalarda da ortaya konulmuştur (Hoover ve Oliver, 1996; Nansel, Overpeck, Pilla, Ruan, Simons-Morton ve Scheidt, 2001; Seixas, Coelho ve Nicolas-Fischer, 2013). Kurban olma deneyiminin düşük benlik saygısı ile ilişkili olduğu da bilinmektedir (kapçı, 2004). Belki de kurban olma deneyimleri yaşayanlar yaşadıkları onur kırıcı deneyimlerin olumsuz psikolojik izlerini kendilerinden daha zayıf olanlara maruz kaldıkları zorba davranışları yaparak telafi etme yoluna gidiyor olabilirler.

Ebeveyn izlemesi ve kurban olma deneyimleri arasındaki korelasyon analizleri sonuçlarına göre ebeveyn izlemesi daha yüksek olan öğrencilerde zorba davranışlardan korkma ve sinme biçimindeki kurban olma puanları daha düşüktür. Bu durum ebeveynlerin çocuklarını izlediklerinde onların zorba davranışlara maruz kaldıklarını ya da kalabileceklerini öğrendiklerini ve bu tür davranışlar karşısında kokup sinmek gibi zorbaları zorbalıklarında daha da cesaretlendiren kurban olma davranışları konusunda bilinçlendirip güçlendirmeyi tercih ettiklerini düşündürmektedir. Ebeveynler böyle bir bilinçlendirme ile aslında belki de zorbalığın doğurabileceği diğer kurban olma biçimleri konusunda bir önlem almalarına gerek olmadığını düşünüyor olabilirler.

Ebeveyn izlemesi ve zorba olma deneyimleri arasındaki korelasyon analizleri sonuçlarına göre ebeveyn izlemesi daha yüksek olan öğrencilerde zorba davranışlar sergilemeye dair fiziksel, sözel, korkutma /sindirme ve kişisel eşyalara saldırı biçimindeki zorbalık deneyimi puanları daha düşüktür. Ebeveyn izlemesi ile sosyal dışlama ve ilişkisel zorbalık puanları arasında anlamlı bir korelasyon bulunmadığı belirlenmiştir. Bu bulgular ebeveynlerin çocuklarını izlerken onların daha çok açıkça gözlenebilen zorba davranışlarını engelleme konusunda önlem almayı tercih ettiklerini düşündürmektedir. Sosyal dışlama ve ilişkisel zorbalık davranışları daha dikkatli bir takip gerektiren daha sinsiz zorbalık türleri olduğundan belki de ebeveynler çocuklarının bu türden zorba davranışları konusunda yeterince bilgi sahibi olamıyordur. Bu bulgular aynı zamanda ebeveyn izlemesi olan öğrencilerin açıkça gözlenen zorba davranışlar sergilediklerinde anne ve babalarının onların bu istenmeyen davranışlarından haberdar olup kendilerine ceza verebileceğini bildiklerinden bu tür zorba davranışlar sergilemekten daha fazla kaçınıyor olabileceklerini de düşündürmektedir. Buna karşın sosyal dışlama ve ilişkisel zorbalık davranışlarının tespiti daha zor olduğundan, belki de ebeveynler tarafından öğrenilme ve ceza alma olasılıkları azaldığından ebeveyn izlemesi öğrencilerin bu iki tür zorba davranışları ile anlamlı bir korelasyon göstermemektedir.

Okul tükenmişliği ve kurban olma deneyimleri arasındaki korelasyonlara dair analizlerin sonuçlarına göre okul etkinliklerinden kaynaklı tükenmişlik arttıkça sözel zorbalık kurban olma deneyimi puanı artmakta; aileden kaynaklı tükenmişlik arttıkça ilişkisel ve sözel zorbalık kurban olma deneyimi puanı artmakta; okulda yetersizlikten kaynaklı tükenmişlik arttıkça sözel zorbalık ve kişisel eşyalara saldırı kurban olma deneyimi puanları artmaktadır. Buna karşın okula ilgi kaybından kaynaklı tükenmişlik arttıkça ise fiziksel zorbalık kurban olma deneyimi puanının azaldığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu bulgular kurban olma deneyimleri olan öğrencilerin tükenmeye daha yatkın hale geldiğini ya da okuldan tükenmeye başlayan öğrencilerin kurban olmaya daha yatkın hale geliyor olabileceğini düşündürmektedir. Burada okula ilgi kaybı artacak biçimde tükenen öğrencilerin fiziksel zorbalık kurban olma deneyimlerinin azalması biçimindeki istisnai bulgu dikkat çekicidir. Öyle anlaşılıyor ki öğrenciler okula karşı daha az ilgi duyduklarında okul bağlamında diğer öğrencilerle daha az fiziksel temas kurulacak davranışlar sergilemektedirler.

Okul tükenmişliği ve zorbalık yapma deneyimleri arasındaki korelasyonlara dair analizlerin sonuçlarına göre okul etkinliklerinden kaynaklı tükenmişlik arttıkça fiziksel ve sözel zorbalık yapma puanları artmakta, aileden kaynaklı tükenmişlik arttıkça fiziksel ve sözel zorbalık yapma puanları artmakta, okulda yetersizlikten kaynaklı tükenmişlik arttıkça sözel zorbalık yapma puanları artmaktadır. Buna karşın okula ilgi kaybı biçimindeki tükenmişlik arttıkça ilişkisel zorbalık, fiziksel zorbalık ve kişisel eşyalara saldırı biçimindeki zorbalıkları yapma puanları azalmaktadır. Bu bulgular zorbalık yapma deneyimleri olan öğrencilerin tükenmeye daha yatkın hale geldiğini ya da okuldan tükenmeye başlayan öğrencilerin zorbalık yapmaya daha yatkın hale geliyor olabileceğini düşündürmektedir. Burada okula ilgi kaybı artacak biçimde tükenen öğrencilerin ilişkisel zorbalık, fiziksel zorbalık ve kişisel eşyalara saldırı biçimindeki zorbalıkları yapma deneyimlerinin azalması biçimindeki istisnai bulgu yine dikkat çekicidir. Bu bulgu da tıpkı kurban olma deneyimindeki gibi öğrencilerin okula karşı daha az ilgi duyduklarında okul bağlamında diğer öğrencilerle daha az fiziksel temas kuruyor olabilecekleriyle ilgili yorumu desteklemektedir. Hem kurban hem de zorba olma deneyimlerinin okula ilgi kaybı biçimindeki tükenmişlikle korelasyonlarından anlaşıldığı üzere öğrenciler okula yönelik ilgilerini kaybettiklerinde, okul bağlamında sadece okulla ilgili güzel ve hoş giden yaşantılardan değil, aynı zamanda nahış yaşantılardan da uzaklaşmaktadırlar.

Bu çalışmanın bulguları nispeten sınırlı bir öğrenci grubundan elde edilmiş olmakla birlikte zorba ve kurban olma deneyimlerinin ebeveyn izlemesi ve okul tükenmişliği değişkenleriyle ilişkilerine dikkat çekmesi ve yeni bir bakışla zorba ve kurban olma deneyimlerini anlamaya yardım etmesi açısından önemlidir. Bu çalışmanın bulgularından hareketle ebeveynlere çocuklarına zorba davranışlar karşısında korkup sinme biçimindeki kurban olma deneyimi konusunda farkındalık kazandırmanın yanında diğer kurban olma biçimleri hakkında da farkındalık kazandırmaları gerektiği anlatılmalıdır. Ebeveynlere çocuklarının sadece açıkça gözlenen zorba davranışlarına değil, aynı zamanda daha ustalıkla bir biçimde gerçekleştirilen zorba davranışlarına da dikkat etmeleri gerektiği de anlatılmalıdır. Ancak bu önerilerin dikkatli ve sürekli bir ebeveyn izlemesi ile mümkün olabileceğine dikkat çekilmelidir. Gerek ebeveynlerle, gerek rehber öğretmenlerle ve gerekse diğer öğretmen ve okul müdürleriyle tükenen öğrencilerin zorba ve kurban olmaya daha yatkın bir hale geldiği bilgisi paylaşılarak; öğrencilerin tükenmesine neden olan faktörlerin bertaraf edilmesinin aslında okul bağlamında zorba ve kurban olma deneyimlerini de azaltmaya hizmet edeceği konusunda farkındalık kazandırılmalıdır. Öğrencilerin okulla güçlü gönül bağları kurmalarına yardımcı olacak hoş deneyimler yaşamaları sağlanarak hem okul tükenmişliğinin bir boyutu bertaraf edilebilir. Hem de bu yolla zorba ve kurban olma deneyimlerinin önüne daha sağlıklı bir biçimde geçilmiş olabilir. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda ebeveynlerin daha bilinçli bir izleyici haline getirilerek müdahil olacakları, öğrencilerin hem kurban ve zorba olma deneyimlerini hem de okul tükenmişliğini önleyecek biçimde kurgulanacak bazı özel programların okul bağlamında test edilebileceği deneysel çalışmalar yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- ALİKASİFOĞLU, Müjgan. , Erginöz, Ethen., Ercan, Oya., Uysal, Omer., & Albayrak-Kaymak, Deniz. (2007). "Bullying behaviours and psychosocial health: Results from a cross-sectional survey among highschool students in Istanbul, Turkey". *European Journal of Pediatrics*, 166(12), 1253-1260.
- ATİK, Gökhan (2006). The role of locus of control, self-esteem, parenting style, loneliness and academic achievement in predicting bullying among middle school students. A thesis submitted to the graduate school of social sciences of Ankara: Middle East Technical University.
- AUSTIN, V.L. & Sciarra, D.T. (2013). *Çocuk ve Ergenlerde Duygusal ve Davranışsal Bozukluklar* (Çev. M. Özekeş). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- AYPAY, Ayşe (2011). İlköğretim II. kademe öğrencileri için okul tükenmişliği ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11(2), 511-527.
- AYPAY, Ayşe & Durmuş, Emine (2008). "Zorba, kendine güvenen ve zorbalıktan kaçınan tutumları sergileyen lise öğrencilerinin işbirliği yapma karakter özelliği açısından değerlendirilmesi". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 41 (2) 23-42
- BASK, Miia. & Salmelo-Aro, Katariina. (2012). "Burned out to drop out: Exploration the relationship between school burnout and school dropout". *European Journal of Psychology of Education*, 28(2), 511-528.
- BAYRAKTAR, Fatih. (2009). Ergenlerin zorba ve kurban davranışlarında birey, aile, akran ve okula dair özelliklerin rolü: Bütüncül bir model önerisi. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- BERTHOLD, Karen, A. & Hoover, John. H. (2000). "Correlates of bullying and victimization among intermediate students in the Midwestern USA". *School Psychology International*, 21(1), 65-78.
- COLVIN, Geoff., Tobin, Tobin. Beard, Kelli. Hagan-Burke, Shanna. & Sprague, J. (1998). "The School Bully: Assessing the Problem, Developing Interventions, and Future Research Directions". *Journal of Behavioral Education*, 8(3), 293 -319.
- ÇAKIR, Semra., Akça, Figen., Kodaz, Aynur.Fırıncı. ve Tulgarer, Sezen. (2014). "The Survey of Academic Procrastination on High School Students with in Terms of School Burn-out and Learning Styles.". *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 114, 654 - 662.
- DYRBYE, Liselotte. N., Thomas, Matthew. R., Harper, William., Massie, F. Stanford., Jr, Power, David. V., Eacker, Anne., et al. (2009). "The learning environment and medical student burnout: A multicentre study". *Medical Education*, 43, 274-282.
- FRIED, Suellen. & Fried, Paula. (1996). *Bullies and Victims: Helping Your Child Survive the Schoolyard Battlefield*. New York: M. Evansand Company.
- GARRITY, Carla., Jens, Kathryn., Porter, William., Sager, Nancy. & Short-Camilli, Cam. (1996). Bully-proofing your school. Reclaiming children and youth. 13:3 p. 186-188.

- GENÇ, Gülten & Aksu, Mualla. (2010). "Genel Lise Öğrencilerinin Zorba-Kurban Davranışlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi". *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(2), 413-448.
- HAZLER, Richard. J., Hoover, J. H. & Oliver, R. (1992). "What kids say about bullying". *The Executive Educator*, 14 (11), 20-22.
- HOOVER, John. H. & Oliver, Ronald. (1996). *The bullying prevention handbook: A guide for principals, teachers and counselors*. Bloomington, IN: National Education Service.
- JACOBSON, Kristen.C. & Crockett, Lisa.J. (2010). "Parental monitoring and adolescent adjustment: An ecological perspective". *Journal of Research on Adolescence*, 10(1), 65-97.
- KALINA, O., Geckova, A.Madarasova, Klein, D., Jarcuska, P., Orosova, O., vanDijk, J.P., et al. (2013). "Mother' sandfather's monitoring is more important than parental social support regarding sexual risk behaviour among 15-year-old adolescents". *The European Journal of Contraception and Reproductive Health Care*, 18, 95-103.
- KALTIAL-HEINO, Riittakerttu., Rimpelä, Matti., Rantanen, Paivi. & Rimpelä, Aarja. (2000). "Bullying at school: An indicator of adolescents at risk for mental disorders". *Journal of Adolescence*, 23, 661-674.
- KAPÇI, Emine Gül. (2004). "İlköğretim Öğrencilerinin Zorbalığa Maruz Kalma Türünün ve Sıklığının Depresyon, Kaygı ve Benlik Saygısıyla İlişkisi". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(1), 1-13.
- KLOMEK, A. Brinstaen., Marrocco, F., Kleinman, M., Schonfeld, I. S. & Gould, M. S. (2007). "Bullying, Depression, and Suicidality in Adolescents". *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 46(1), 40-49.
- KRETSCHMAR, J.M., Butcher, F. & Flannery, D.J. (Inpress). *The Impact of Bullying and Cyberbullying on Depression and Suicidality*. In M. vanDulmen (Ed.), *Suicide across the Life-Span: Integrating Developmental and Public Health Perspectives*. Kent, OH: Kent State Press.
- LAIRD, Robert.D, Pettit, Gregory.S., Bates, John.E. & Dodge, Kenneth.A. (2003). "Parents monitoring relevant knowledge and adolescents' delinquent behavior: Evidence or corrolated developmental changes and reciprocal influences". *Child Development*, 74(3), 752-768.
- NANSEL, Tonja.R., Overpeck, Mary., Pilla, Ramani.S., Ruan, W.June., Simons-Morton, Bbruce. & Scheidt, Peter. (2001). "Bullying behaviors among U.S. youth: Prevalence and association with psychosocial adjustment". *Journal of the American Medical Association*, 285, 2094-2100.
- OLWEUS, Dan. (1991). Bully/victim problems among school children: Basic facts and effects of a school-based intervention program. In D. Pepler & K. Rubin (Eds.), *The development and treatment of childhood aggression* (pp. 411-448). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- SALMELA-ARO, Katariina., Savolainen, Hannu., & Holopainen, Leena. (2009). "Depressive symptoms and school burnout during adolescence: Evidence from two cross-lagged longitudinal studies". *Journal of Youth and Adolescence*, 38 (10), 1316-1327.
- SAYIL, Melike, Kumru, Asiye., Bayraktar, Fatih., Kındap, Yeliz. ve Özdikmenli-Demir, Gözde. (2008). Çocukluktan yetişkinliğe geçiş sürecinde sosyal ilişkilerin niteliği ve karakter oluşumuyla ilişkisi. (Proje No: 105K029). TÜBİTAK - SOBAG.
- SEIXAS, S.Rawuel., Coelho, J.Pinto. & Nicolas-Fischer, Gustave. (2013). "Bullies, victims and bully-victims impact on health profile". *Educação, Sociedade & Culturas*, 38, 53-75. <http://www.fpce.up.pt/ciie/sites/default/files/05.SoniaRaqueteletal.pdf>
- SHELLY, Louise. (1985). "American crime: An international anomaly". *Comparative Social Research*, 8, 81-95.
- STATTIN, H. & Kerr, M. (2000). "Parental monitoring: A reinterpretation". *Child Development*, 71(4), 1072-1085.
- UÇANOK, Zehra, Karasoy, Durdu & Durmuş, Emine (2011). Yeni bir akran zorbalığı türü olarak sanal zorbalık: Ergenlerde yaygınlığı ve önemi (108K424 no'lu TÜBİTAK Projesi).